

“ZAMONAVIY TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTNI QO‘LLASHNING ISTIQBOLLARI VA MUAMMOLARI” XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN 22-23-MAY 2026-YIL

SHARQ UYG‘ONISH DAVRIDA ABDULLA AVLONIYNING PEDAGOGIK QARASHLARI

Bobomurodova Nozanin Mansur qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi I-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Turayeva Gulnoza Ergashevna

pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD)

Annotatsiya. *Ushbu tezisdan Avloniyning pedagogik qarashlari Sharq uyg‘onish davri ma’rifiy an’analari bilan uzviy bog‘liqlikda tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi Avloniy konsepsiyasida tarbiya, axloq, o‘qituvchi mas’uliyati va maktab islohoti g‘oyalarining metodologik asoslarini ochishdir. Metodlar sifatida tarixiy-pedagogik tahlil, qiyosiy yondashuv va manbashunoslik qo‘llanadi. Ilmiy yangilik Avloniyning didaktik hamda tarbiyaviy qarashlarini Sharq uyg‘onishi merosi bilan konseptual uyg‘unlikda talqin etishidir.*

Kalit so‘zlar: *Abdulla Avloniy; Sharq uyg‘onishi; ma’rifatparvarlik; tarbiya nazariyasi; axloqiy tarbiya; didaktika; o‘qituvchi kasbiyati*

Аннотация: *В тезисе анализируются педагогические взгляды Абдуллы Авлони в их органической связи с просветительскими традициями Восточного Возрождения. Цель исследования состоит в выявлении методологических оснований идей Авлони о воспитании, нравственности, ответственности учителя и реформировании школы. Используются историко-педагогический анализ, сравнительный подход и источниковедческий метод. Научная новизна заключается в концептуальном осмыслении дидактических и воспитательных идей Авлони в единстве с наследием Восточного Возрождения.*

Ключевые слова: *Абдулла Авлони; Восточное Возрождение; просветительство; теория воспитания; нравственное воспитание; дидактика; профессионализм учителя*

Abstract: *This thesis examines Abdulla Avloniy’s pedagogical views in close relation to the educational traditions of the Eastern Renaissance. The study aims to reveal the methodological*

“ZAMONAVIY TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTNI QO‘LLASHNING ISTIQBOLLARI VA MUAMMOLARI” XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN 22-23-MAY 2026-YIL

foundations of Avloniy’s ideas on upbringing, morality, teacher responsibility, and school reform. Historical-pedagogical analysis, comparative inquiry, and source studies are employed. The novelty lies in interpreting Avloniy’s didactic and moral conceptions through a coherent conceptual linkage with the Eastern Renaissance intellectual heritage.

Keywords: *Abdulla Avloniy; Eastern Renaissance; enlightenment pedagogy; theory of education; moral education; didactics; teacher professionalism*

Mazkur tezisning predmet doirasini Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlari tashkil etadi; ularning shakllanishi va mazmuni Sharq uyg‘onish davri merosida qaror topgan ilm-ma’rifat, komil inson, axloqiy kamolot va ta’limning ijtimoiy mas’uliyati haqidagi tamoyillar bilan qiyosiy-mantiqiy uzviylikda ochib beriladi. Sharq uyg‘onishi deganda, bir tomondan, ilmiy tafakkur va ta’lim institutlarining yuksalishi, ikkinchi tomondan esa, tarbiyaning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni to‘g‘risidagi qarashlar tizimining takomillashuvi nazarda tutiladi. Ushbu kontekst Avloniyning XX asr boshidagi maktab va tarbiya haqidagi izlanishlarini faqat zamonaviylashuv ehtiyojlari bilan emas, balki qadimiy ma’rifiy an’analarning yangicha talqini sifatida ko‘rishga imkon beradi. Tadqiqot metodologik jihatdan tarixiy-pedagogik tahlil, qiyosiy yondashuv hamda manbashunoslikka tayangan holda Avloniyning asarlari va u haqdagi ilmiy adabiyotlarni muqoyasa qiladi; natijada uning g‘oyalarning ichki mantiqi, maqsad-mazmun birligi va amaliy yo‘nalganligi aniqlashtiriladi [1], [2].

Avloniy pedagogik tafakkurida tarbiya tushunchasi markaziy o‘rinni egallaydi va u ta’limdan ajralgan hodisa sifatida emas, balki insonning ma’naviy-axloqiy va aqliy kamolotini bir butun jarayon sifatida ko‘radigan yondashuv bilan izohlanadi. Bu yondashuv Sharq uyg‘onish davrida shakllangan komillik konsepsiyasining pedagogik ko‘rinishlari bilan uyg‘un: unda ilm egallash axloqiy mas’uliyatni kuchaytirishi, axloq esa ijtimoiy foydadorlikka xizmat qilishi lozim. Avloniyning tarbiya haqidagi mulohazalarida “qadriyat” tushunchasi bevosita termin sifatida har doim ham qo‘llanmasa-da, tarbiyaning mezonlari sifatida vijdon, intizom, mehnatsevarlik, muomala madaniyati, vaqtni qadrlash kabi kategoriyalar tizimli ravishda yoritiladi. Bu jihat Avloniyning didaktik maslahatlar bilan cheklanmay, tarbiyani ijtimoiy muhit, oila, maktab va jamoatchilik hamkorligida amalga oshadigan institutsional jarayon sifatida ko‘rgan pedagog sifatida namoyon etadi [1].

“ZAMONAVIY TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTNI QO‘LLASHNING ISTIQBOLLARI VA MUAMMOLARI” XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN 22-23-MAY 2026-YIL

Sharq uyg‘onish davri merosining Avloniy qarashlarida aks etish mexanizmini tushuntirish uchun “meros–talqin–amaliyot” zanjiri muhimdir. Meros sifatida qadimiy ilmiy-axloqiy risolalar, adabiy didaktik an’analar va ustoz-shogird madaniyati mavjud bo‘lsa, talqin bosqichida Avloniy ularni yangi maktab talablari, darslik va metodika ehtiyojlariga mos ravishda qayta o‘qiydi; amaliyot bosqichida esa bu g‘oyalar o‘quv jarayoni, sinf boshqaruvi, o‘qituvchi etikasi hamda o‘quvchi shaxsini tarbiyalash usullarida konkretlashadi. Qiyosiy pedagogika nuqtayi nazaridan aytganda, Avloniy an’anaviy axloqiy didaktika va modern didaktik ratsionallik o‘rtasida vositachilik qilgan: u tarbiyani normativ nasihatdan iborat ko‘rmaydi, balki tarbiyaviy maqsadlarni darsning mazmuni, usuli va maktab muhitiga singdirishga intiladi. Mazkur integrativ yondashuv hozirgi kompetensiyaviy ta’lim paradigmatlariga ham metodologik jihatdan yaqinlashadi, chunki unda bilim, ko‘nikma va xulqiy pozitsiya bir-birini to‘ldiruvchi natijalar sifatida talqin qilinadi [5].

Avloniy pedagogikasida o‘qituvchi shaxsi alohida epistemik va axloqiy maqomga ega. O‘qituvchi bilim beruvchi mutaxassis sifatida emas, balki namuna ko‘rsatuvchi tarbiyachi, muhit yaratuvchi tashkilotchi va ijtimoiy mas’ul subyekt sifatida asoslanadi. Bu tamoyil Sharq uyg‘onish davridagi ustoz maqomi haqidagi tasavvurlar bilan mushtarak bo‘lib, farqi shundaki, Avloniy uni maktabning institutsional vazifalari bilan bog‘laydi: o‘qituvchi reja, darslik, metod va baholash mezonlarini ongli tanlaydigan professional sifatida ko‘riladi. Shu nuqtada Avloniy pedagogik qarashlarining yangiligi shundaki, u o‘qituvchilikni axloqiy burch darajasida ulug‘lar ekan, ayni paytda uni kasbiy kompetensiya, metodik tayyorgarlik va o‘z ustida ishlash bilan mustahkamlaydi. Bu yondashuv, xalqaro pedagogik fikrda o‘qituvchining reflektiv amaliyotchi sifatidagi modeliga yaqin keladi: o‘qituvchi faoliyati doimiy tahlil, o‘zini baholash va takomillashtirishni talab etadi [6].

Maktab islohoti masalasida Avloniy qarashlarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, u ta’lim mazmunini jamiyat ehtiyojlari bilan muvofiqlashtirish g‘oyasini ilgari suradi, biroq buni tor utilitar ma’noda emas, balki shaxsning kamoloti va ijtimoiy mas’uliyati birligi sifatida asoslaydi. Sharq uyg‘onish davri ilmiy an’anasida fanlarning tasnifi va ularning tarbiyaviy ahamiyatini izohlash kuchli bo‘lgan; Avloniy esa shu an’anani yangi sharoitda davom ettirib, o‘quv fanlarining tarbiyaviy salohiyatini ochishga urinadi. Uning didaktik pozitsiyasida darsning maqsadi faqat ma’lumot yetkazish

“ZAMONAVIY TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTNI QO‘LLASHNING ISTIQBOLLARI VA MUAMMOLARI” XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN 22-23-MAY 2026-YIL

emas, balki tafakkurni o‘stirish, nutq va muomala madaniyatini rivojlantirish, jamoa ichida o‘zini tutish, mehnatga munosabatni shakllantirish kabi ko‘p qatlamli natijalarga yo‘naltiriladi. Shuning uchun Avloniy ta’limdagi metodik yangilanishni axloqiy tarbiya bilan qarama-qarshi qo‘ymaydi, aksincha, metodni tarbiyaning amaliy mexanizmi sifatida ko‘radi; bu esa pedagogik texnologiyalar masalasini qiymat yo‘nalganligi bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi [1], [4].

Avloniy merosini Sharq uyg‘onish davri bilan bog‘lab tahlil qilishda manbashunoslik yondashuvi muhim natija beradi: Avloniyning g‘oyalari “bevosita iqtibos” ko‘rinishida emas, balki “konseptual izchillik” shaklida namoyon bo‘ladi. Ya’ni, unda ilmning axloqqa xizmat qilishi, tarbiyaning ijtimoiy mas’uliyat sifatida talqin etilishi, ustoz shaxsining yetakchi mavqei, so‘z va amal birligi, mehnat va intizomning tarbiyaviy qiymati kabi motivlar tizimli tarzda qayta ishlab chiqiladi. Mazkur konseptual izchillik Avloniyning pedagogik dunyoqarashini muayyan davrning muammolariga javob izlovchi, lekin tarixiy ildizlardan uzilmagan tafakkur namunasi sifatida ko‘rsatadi. Shu bilan birga, u o‘sha merosni idealizatsiya qilmaydi: maktab amaliyotini yaxshilash, o‘qitish usullarini oqilona tashkil etish, o‘quvchi yosh xususiyatlarini hisobga olish kabi masalalarni ilgari surishi uning pedagogik realizmini bildiradi. Pedagogika nazariyasida tarbiya omillari masalasi yoritilganda, Avloniy qarashlari maktab–oila–jamiyat triadasi doirasida talqin etilishi mumkin; bunda har bir bo‘g‘inning vazifasi va mas’uliyati differensiallashadi, lekin yakuniy maqsad komil shaxsni tarbiyalash g‘oyasida birlashadi [2], [3].

Tadqiqot natijalarining nazariy ahamiyati shundaki, Avloniy pedagogik qarashlari Sharq uyg‘onish merosining zamonaviy pedagogik tafakkurda davomiylilik mexanizmlarini ko‘rsatib beradi: meros bu yerda muzey eksponati emas, balki ta’lim mazmuni, tarbiya maqsadi va o‘qituvchi professionalizmi orqali qayta ishlab chiqiladigan metodologik resurs sifatida namoyon bo‘ladi. Amaliy ahamiyati esa Avloniyning o‘qituvchi etikasi, sinf muhitini sog‘lomlashtirish, tarbiyaviy ta’sirni dars mazmuniga singdirish kabi g‘oyalari bugungi pedagog kadrlarni tayyorlash, tarbiyaviy ishlar konsepsiyasini takomillashtirish va metodik qo‘llanmalarni boyitishda foydalanish imkonini berishidir. Xulosa qilib aytganda, Avloniy pedagogik konsepsiyasi Sharq uyg‘onish davri ma’rifiy qadriyatlarini bilan konseptual uyg‘unlikda shakllangan bo‘lib, u tarbiya va ta’limning birligi, o‘qituvchi

“ZAMONAVIY TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTNI QO‘LLASHNING ISTIQBOLLARI VA MUAMMOLARI” XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN 22-23-MAY 2026-YIL

shaxsining mas’uliyati hamda maktab islohoti g‘oyalarini integrativ tizim sifatida asoslaydi; bu tizimning barqarorligi uning axloqiy mezonlari va metodik ratsionalligi o‘rtasidagi muvozanat bilan belgilanadi. Tesis doirasida olingan umumlashmalar Avloniyning nafaqat adabiy-ma’rifiy arbobi, balki pedagogik tafakkur tarixida konseptual iz qoldirgan nazariyotchi sifatida yoritishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Avloniy, A. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent: O‘qituvchi, 1992. 160 b.
2. Yusupova, M. Abdulla Avloniy pedagogik merosi va zamonaviy ta’lim masalalari. Toshkent: Fan, 2016. 184 b.
3. Karimov, B. Jadidchilik va milliy ta’lim taraqqiyoti masalalari. Toshkent: Ma’naviyat, 2011. 208 b.
4. Загвязинский, В. И. Теория обучения: современная интерпретация. Москва: Академия, 2001. 192 с.
5. Dewey, J. Democracy and Education. New York: The Macmillan Company, 1916. 434 p.
6. Shulman, L. S. The Wisdom of Practice: Essays on Teaching, Learning, and Learning to Teach. San Francisco: Jossey-Bass, 2004. 608 p.